

СТРІЙ



№4, 2022

Вісник з історії одягу





Стрій – науково-популярний журнал присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, дослідження текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Історичний стрій

Сергій Шаменков

Поясний одяг давніх слов'ян та скандинавські «штани марнославства» 3

Сергій Шаменков

Шаровари в гардеробі козацтва Правобережної України в 1695 р. 13

Сергій Шаменков

Козацький кунтуш із зібрання Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького..... 17

Сергій Шаменков

Герої поеми “Енеїда” Івана Котляревського в контексті історичного строю епохи..... 25

Сергій Шаменков

Образи козаків у творчості Жана-П'єра Норблена 35

Сергій Шаменков

Опришки-збійники доби Олекси Довбуша: зовнішній вигляд, одяг та зброя..... 41

Графічна реконструкція

Сергій Шаменков

Графічна реконструкція мушкетера “Maison du Roi” 1625–1627 рр. 55

Етнографічний стрій

Людмила Климук

Конструктивний устрій керсетки із зібрання Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” 57

ISSN 2706-7203 (друкована версія), **ISSN 2706-7211** (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н. (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін Д.В., к.і.н. (Київ)
Шаменков С.І. (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор – Прокопенко В.М.
Редактор – Папакін А.Г.
Технічний редактор та дизайн – Безобчук О.В.
Перекладач – Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Малюнок на обкладинці:

Ватажок опришків.
Малюнок Сергія Шаменкова

Журнал опубліковано за посиланням:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_4_2022



Striy. Historic Clothing Studies

Striy is a popular science journal on the research of the history of clothing. The journal publishes scientific and popular materials on the history of clothing and uniforms, studies on textiles and accessories for civil and military suits, phaleristics and vexillology. A major place in the journal will be allocated for articles on the issues of practical reconstruction of individual items and technologies, as well as comprehensive sets of clothing and equipment.

The journal is published once a year and distributed electronically free of charge.

Historical Clothing

Serhii Shamenkov

Waist clothing of ancient Slavs and Scandinavian "Hábrækr" 3

Serhii Shamenkov

Sharovary trousers in the wardrobe of the Cossacks of Right Bank Ukraine in 1695 13

Serhii Shamenkov

Cossack kuntusz from the collection of the Dnipro D.I. Yavornytskyi National Historical Museum..... 17

Serhii Shamenkov

Characters of the poem "Aeneid" by Ivan Kotliarevskyi in the context of historical clothing of its era 25

Serhii Shamenkov

Images of Cossacks in the works of Jean-Pierre Norblin 35

Serhii Shamenkov

Opryshky outlaws of the era of Oleksa Dovbush: appearance, clothes and weapons 41

Graphic Reconstruction

Serhii Shamenkov

Graphic reconstruction musketeer "Maison du Roi" of the 1625–1627 55

Ethnographic Clothing

Liudmyla Klymuk

The structural arrangement of the kersetka from the collection of the Ukrainian Center of Folk Culture "Ivan Honchar Museum" 57

ISSN 2706-7203 (print version), **ISSN 2706-7211** (online version)

Editorial Board

Prokopenko V.M., PhD (Kyiv)
Adamenko D.V. (Kyiv)
Papakin A.G., PhD (Kyiv)
Sychevs'kyj S.V. (Kyiv)
Toichkin D.V., PhD (Kyiv)
Shamenkov S.I. (Odesa)
Shchybria V.V., PhD (Kyiv)

Editorial Board of the Volume

Chief Editor – Prokopenko V.M.
Editor – Papakin A.G.
Technical Editor and Design – Bezobchuk O.V.
Translator – Lisnychenko O.I.

Registered Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration:
KB № 23861-13701 P from 19.04.2019

Address: Ukraine, 03058, PO Box 9
Prokopenko Volodymyr
Site: <http://striy.org.ua>
E-mail: email@striy.org.ua

Drawing on the cover:

Opryshky leader.
Drawing by Serhii Shamenkov.

The journal published by the link:
striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_4_2022

Сергій Шаменков

Герої поеми «Енеїда» Івана Котляревського в контексті історичного строю епохи

Ключові слова: *Енеїда, Іван Котляревський, верхній одяг, Гетьманщина, XVIII ст.*

Ця робота підіймає питання реконструкції одягу мешканців Гетьманщини за гетьмана Кирила Розумовського, який знайшов своє віддзеркалення на сторінках поеми Івана Котляревського «Енеїда». Сама поема насичена детальними і цікавими описами, які з точки зору історії одягу комплексно ще не досліджувалися. У статті проаналізовано висвітлені на сторінках поеми деталі зовнішнього вигляду героїв, розтлумачено терміни, які використовуються автором твору, та здійснено спробу реконструкції зовнішнього вигляду героїв поеми «Енеїда» за вміщеними в ній описами.

Serhii Shamenkov

Characters of the poem “Aeneid” by Ivan Kotliarevskyi in the context of historical clothing of its era

Keywords: *the Aeneid, Ivan Kotliarevskyi, overdress, Hetmanate, 18th century.*

The work raises the issue of the reconstruction of the clothes of the Hetmanate inhabitants under Hetman Kyrylo Rozumovskyi as displayed in Ivan Kotlyarevskyi’s poem “Aeneid”. The poem itself is full of detailed and interesting descriptions that have not yet been comprehensively studied from the standpoint of the history of clothing. The article analyzes the details of the appearance of the characters highlighted in the poem, explains the terms used by the author and attempts to recreate the look of the «Aeneid» characters according to the descriptions contained in the poem.

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

Поема «Енеїда» Івана Котляревського не потребує окремого представлення. Так чи інакше, в Україні мабуть не знайдеться людини, яка якщо навіть і не читала сам твір чи не бачила однойменний мультфільм, то стовідсотково стикалася з відомими ілюстраціями до поеми, створеними одним із найталановитіших українських художників – Анатолієм Базилевичем. Ці яскраві та самобутні образи міцно закарбувались у свідомості читачів. Але, як це не дивно, в багатьох вони наразі асоціюються не лише з ілюстраціями до сатиричної бурлескної поеми Івана Котляревського, а й з історичними образами козаків. Усі ці козаки-троянці з античним торсами, чорними оселедцями, колодоподібними шапками із хвостами, великими кульчиками у вухах та обов'язково червоними шароварами – всього лише мистецькі образи з уяви автора, які є свідомим відходом від того, що описано у поемі. З цієї причини ми не будемо прискіпливо розглядати сучасні ілюстрації поеми, а звернемося безпосередньо до тексту Івана Котляревського і спробуємо дізнатися, як же бачив своїх героїв сам автор.

В тексті поеми Іван Котляревський залишив чимало згадок щодо українського одягу, й уважні читачі можуть віднайти назви та описи українського історичного одягу періоду Гетьманщини та гетьмана Кирила Розумовського. Текст досить детально описує чоловічий, жіночий та козацький одяг другої половини XVIII ст., і, слід зазначити, що в ньому багато несподіваного для пересічного українця. Так, наприклад, попри численні картинки та ілюстрації, в поемі жодного разу не згадуються шаровари, ані червоні, ані будь-які взагалі. Замість них згадані інші види поясного одягу, який носили козаки та чоловіки загалом – *штани* та *убрання*. Дещо із назв та термінів роз'яснені самим автором у додатку-словнику, дещо – у словнику до видання 1989 р. (Котляревський *Виргилиева Енеїда*; Котляревський *Енеїда*, «Енеїда Івана Котляревського»), а в інших випадках ми залучимо історичні джерела та новітні дослідження із історії. Використавши описи історичного одягу героїв поеми, ми створили образи, які хотів показати сам її автор – Іван Котляревський. Вагома роль тут належить непересічному джерелу із вивчення українського військового та жіночого костюму XVIII ст. – ілюстраціям до рукопису О. Шафонського 1786 р. «Черниговського

наместничества топографическое описание» (Шаменков «Образи козаків»).

Чоловічий одяг в поемі

Почнемо з Енея, «*моторного парубка*», який в загальній уяві постає у високій шапці з довгим червоним хвостом, чорнявим із голеною головою та оселедцем, у червоному жупані, червоних шароварах та червоних чоботах. Як не дивно, в поемі всього цього немає, автором він описаний зовсім по-іншому. Виявляється, в Енея насправді русі кучері та чуб: «*аж з русих кудрів в три ряда капав піт на ніс*» (ч. 3.11), «*аж ось Дідона за чуб хватъ*» (ч. 1.52). У поемі, в різний час, він описаний у різному одязі. Зокрема, на початку, до Дідони, він з'являється у постолох та: «*Мав без матні одні холоші, І тільки слава, що в штанах; Та й те порвалось і побилось, Аж глянуть сором, так світилось; Свитина вся була в латках*» (ч. 1.54). У цьому вигляді він і витанцьовував: «*Садив крутенько гайдука*» (ч. 1.30). Потім, після танців та гуляння, Дідона дала йому: «*Штани і пару чобіток; Сорочку і каптан з китайки, І шапку, пояс з каламайки, І чорний шовковий платок*» (ч. 1.34). Пізніше згадані: «*Шкапові чоботи*» (ч. 3.40). В битві в Енею «*кров забризкала штани*» (ч. 6.132), а далі в описі бою, на шапці Енея з'являється *султан* (ч. 6.142) та *керея* на плечах (ч. 6.156).

Отже, як ми бачимо, Еней русявий, із кудрявою зачіскою *чуб*, одягнутий на початку так само, як і всі інші його супутники: у подрані штани, постолі та свитину-свиту. І тільки згодом Дідона одягає його у коштовний одяг. А тепер, використавши складений самим Іваном Котляревським словник (Котляревський *Виргилиева Енеїда*; «Енеїда Івана Котляревського») та інші історичні джерела, спробуємо відтворити образ Енея таким, як його уявляв автор.

Згідно зі словником, складеним І. Котляревським: «*Чубъ – волосы обстриженные и обртыые въ кружокъ.*» Якщо звернутись до ілюстрацій рукопису О. Шафонського, яка по суті є першим українським аналогом «костюмованої книги» XVIII ст., то схожу зачіску ми можемо побачити у кількох фігур, зокрема полковника, сотника, міщанина та селянина (Мал. 1) (Шаменков «Образи козаків» 33, 35, 39, 40), що демонструє поширеність її у всіх верствах українського суспільства того часу. Так само і слово *чуб* досить часто зустрічається в тексті Енеїди.

№4 (2022)

«Штани» – це досить неширокий поясний одяг, подібний на *гачі*¹. Їх крій відповідав крою гачів: на очкурі, з двома трубоподібними холошами, між якими іноді вставляли невелику ластовицю (Вовк 162). Сам термін штани в якості окремого типу поясного одягу в гардеробі козаків починає з'являтися в документах із третьої чверті XVII ст.

«Каптан з китайки» – верхній довгополий чоловічий одяг, лексичний синонім слова *жупан* (Славутич 22–26; Шаменков «Серм'яга» 465–467). *Китайка* – це проста шовкова матерія або тонке бавовняне полотно, яке частково завозили із Китаю, звідкіля і походить їх назва (Матейко 29; Славутич 113).

«Пояс з каламайки» – це строкатий вовняний пояс зі смугастим малюнком, але деякі дослідники вважають, що мова може йти і про однотонну тканину (Косміна 333; Славутич 109).

«Чорний шовковий платок» – чоловічий платок у часи Котляревського, що використовувався або як хустка, яку закладали за пояс, або як рушник, для накривання сідла тощо («Енеїда Івана Котляревського»).

«Шкапові чоботи» – тобто пошиті із кінської шкіри («Енеїда Івана Котляревського»).

«Керея» – за словником І. Котляревського, це різновид *опанчі*, тобто широкий та довгий безрукавний плащ із цупкого товстого сукна («Енеїда Івана Котляревського»; Матейко 86; Славутич 36, 37).

Таким чином, перед нами, після перевдягання, постає зовсім незвичний образ Енея: із руським чубом, у каптані з китайки, штанах та чоботах, підперезаний каламайковим поясом, із заткнутою за нього чорною шовковою хусткою (Мал. 2). А як же виглядали його супутники?

Енеєві козаки в поемі описані таким чином: «Убрання, постолы порвались, Охляли, ніби в дощ щеня! Кожухи, свити погубили» (ч. 1.24).

«Убрання» – за словником складеним І. Котляревським, це нижнє вбрання («Енеїда Івана Котляревського»), але завдяки збереженому малюнку крою з підписом та низці досліджень (Шаменков «Поясний одяг») ми можемо стверджувати, що мова йде про обтислі зразки поясного одягу особливого крою, які виготовлялися



Мал. 1. Малюнок з рукопису О. Шафонського: «Изображение малороссійскаго сотника».

з сукна. Цей термін постійно зустрічається в описах козацького одягу з XVI по XVIII ст. Наприклад, в тексті реформи Лубенського козацького полку в 1735 р. згадано: «убране свитное 20 коп» («Распоряжение князя»).

«Кожух» – верхній чоловічий одяг, пошитий з овечої шкіри хутром досередини. Зазвичай довгий, зовні не вкритий сукном та з великим коміром (Котляревський Енеїда 222).

«Свита» – каптан сірого, білого або брунатного (це були свити із чорної вовни, які швидко вигорали до коричневого кольору) кольору із домотканої вовни. *Свити* (*серм'яги*) шилися короткими, до коліна чи вище, без коміру, і могли мати рясований низ. *Свити-серм'яги* білого кольору в якості плечового одягу українських

¹ Цікаво відмітити, що в XVII ст. слова *гачі* та *штани* були синонімами, про що свідчить запис у польсько-турецькому словнику XVII ст. (Paszkowski 136). А отже, у питанні крою та зовнішнього вигляду *штанів* можна широко використовувати наукові наробки щодо *гачів*.



Мал. 2. Спроба художньої реконструкції образу Енея за текстом І. Котляревського: із русявим чубом, у каптані із китайки, штанах та чоботах, підперезаний каламайковим поясом, із заткнутою за нього чорною шовковою хусткою (© С. Шаменков).



Мал. 3. Спроба художньої реконструкції образу супутника Енея за текстом І. Котляревського, що включав у себе свиту, убрання та постоли (© С. Шаменков).



Мал. 4. Малюнок із рукопису

О. Шафонського: «Изображеніє малороссійскаго
выборнаго козака».

козаків зустрічаються в джерелах XVII–XVIII ст. десятки разів (Шаменков «Серм'яга» 462–465). Білі свити були популярними в січових козаках аж до часу знищення Січі, зокрема вони згадані в описах майна козаків у 1775 р. (Голобуцький 347, 351).

За цим описом ми спробували відтворити образ супутника Енея, що включав типовий козацький набір: свиту, убрання, постолі та червоні панчохи або онучі, що також згадуються в поемі (ч. 3.54, 6.92). Панчохи або онучі червоного кольору зустрічаються на зображеннях козаків кінця XVIII ст. відомих як «Мамаї» (Бушак 55, 194) (Мал. 3).

Регулярне військо в поемі описане таким чином: «Щоб голови всі обголяли, Чуприни довгі оставляли, А ус в півлокоть би тирчав;» (ч. 4.98); «По городам всяк полк назвався, По шапці всякий розличався, Вписали військо під ранжир; Пошили сині всім жупани, На спід же білії

каптани, — Щоб був козак, а не музир.» (ч. 4.99); «Так вічної пам'яті бувало У нас в Гетьманицині колись, Так просто військо шикovalo, Не знавши: стій, не шевелись; Так славній полки козацькі Лубенський, Гадяцький, Полтавський В шапках було, як мак, цвітуть.» (ч. 4.101).

Згідно зі словником, складеним І. Котляревським, чуприна – це «длинный клокъ волосъ отъ вершины лба, завитый за ухо.» (Котляревський *Виргилиева Енеида* 31). Аналізуючи малюнки О. Шафонського, можна віднайти двох запорозьких козаків з відповідною зачіскою (Мал. 5) (Шаменков «Образи козаків» 57, 59), але відразу треба відмітити їх досить помірну довжину. Тут варто відзначити досить часте використання в тексті поеми слів чуб та чуприна на відміну від слова оселедець, який у контексті зачіски Котляревський згадує лише один раз: «Зевес, свою уздрівши неню, Убгав весь оселедець в жменю» (ч. 5.62). І робить відповідний запис у словнику: «Оселедець – сельдь; длинный клочокъ волосъ на бритой головѣ надъ лобомъ.» Це, вочевидь, означає його значно меншу поширеність і, що цікаво, без жодної згадки в контексті козацтва.

Як можна побачити з тексту, опис війська та полків повністю відповідає опису козацьких виборних полків XVIII ст. Цей вигляд відомий нам завдяки ілюстраціям із рукопису О. Шафонського (Мал. 1, 4) (Шаменков «Образи козаків» 35, 37). Козаки мали однаковий мундир, що складався з двох каптанів – білого нижнього та синього верхнього, а полки розрізнялися за кольорами верху шапок.

Сама шапка зшивалася з клинів, мала опуклу форму та вузьку хутряну опушку. Цікаво відмітити, що червоний колір верху шапок зафіксований, згідно з реформами 1763 р., у Полтавському та Лубенському полках (Тинченко 102). Також її можна побачити на малюнку виборного та запорозького козаків із рукопису О. Шафонського (Мал. 4, 5) (Шаменков «Образи козаків» 37, 59).

В інших фрагментах поеми можна віднайти різні предмети гардеробу та військового спорядження: «А то сидить в брилі, в керей,» (ч. 6.27); «Комлицькою буркою прикрили,» (ч. 6.52). Згадані ще одні вузькі штани: «Носили латані галанці,» (ч. 4.19), «В огонь шпурляли різну зброю, Одежу, обув дорожую, Шаблі, лядунки, келени, Шапки, свитки, кульбаки, троки, Онучі, постолі, волоки» (ч. 6.92); «Шалевий пояс і люстрини, Щоб



Мал. 5. Малюнок із рукопису О. Шафонського: «Изображеніе запорожскихъ пѣшихъ козаковъ».

к празнику пошив каптан, Сап'янци із Торжка новенькі, Мальовані потибеньки.» (ч. 6.103).

В битві в Енея «кров забризкала штани» (ч. 6.132). Венериним ридваном правив «машталир» – кучер, на якому була «біла свита Із шоповальського сукна, Тясомкою кругом обшита, Сім кіп стоялася вона. Набакир шапочка стриміла, Далеко дуже червоніла,» (ч. 2.70).

Цікавим деталями свого одягу обідранцем виступає Харон: «Сорочка, зв'язана узлами, Держалась всилу на плечах, Попричепляна мотузками, Як решето, була в дірках; Замазана була на палець, Засалена, аж капав смалець, Обутий в драні постолі; Із дір онучі волочились, Зовсім, хоть вижми, помочились, Пошарпані штани були. За пояс лико одвічало, На йому висів гаманець; Тютюн, і люлька, і кресало, Лежали губка, кремінець.» (ч. 3.54-55). У пеклі зустрів Еней персонажів: «в цвітних жупанах, В кармазинах або сап'янах;» (ч. 3.122) – тобто у кармазинових

(червоних відтінків) коштовних шатах та сап'янових чоботах.

Жіночій одяг в поемі

Котляревським надзвичайно різноманітно та детально описано жіночий одяг різних персонажів, від богинь до смертних. І його опис досить точно відповідає модам Гетьманщини часів гетьмана К. Розумовського, яку можна побачити на ілюстраціях до рукопису О. Шафонського (Мал. 6, 7) (Шаменков «Образи козаків» 43, 45, 48).

Зокрема, одяг Венери у творі описаний таким чином: «Взяла очіпок грезетовий І кунтуш з усами люстровий» (ч. 1.14). Юнони: «Сховала під кибалку мичку, Щоб не світилася коса; Взяла спідницю і шнурівку» (ч. 1.4). Дідона одягнула «караблик бархатовий, Спідницю і карсет шовковий І начепила ланцюжок; Червоні чоботи обула, Та і запаски не забула, А в руки з вибійки



Мал. 6. Фрагмент малюнку із рукопису О. Шафонського: «Изображеніе малороссійскихъ госпожъ въ старинномъ нарядѣ пляшущихъ».

платок» (ч. 1.33). Сестра Дідони – Ганна описана так: «В червоній юпочці баєвій, В запасці гарній фаналевій, В стьонжках, в намисті і ковтках;» (ч. 1.29), а дівчата навколо танцювали «в дробушках, в чоботах, в свитках» (ч. 1.28). Жінка царя Латина була «В єдимашковому

шушоні, В караблику із соболей» (ч. 4.43). В тексті поеми також згадуються: «Серпанків вісім на намітки» (ч. 4.76), «Як дам! очінок ізлетить» (ч. 6.12), «Розхристані і без свиток» (ч. 6.94).

«Караблик» – жіночий головний убір, що був поширений переважно в середовищі панства та заможного козацтва. Його назва пішла від форми опушки, з хутра чи тканини, у формі кораблика. Високий верх має округлу форму та зшитий з чотирьох клинів (Мал. 6, 7) (Котляревський *Енеїда* 227; Косміна 358; Стельмащук 77, 78)².

«Шнурівка», «карсет» – вид одягу, що не мав рукавів, вдягався поверх сорочки і стягувався по фігурі шнурівкою. Його одягали разом зі спідницею, і шили по можливості із кращих, яскравих тканин (Котляревський *Енеїда* 219; Косміна 351).

«Кунтуш з усами люстровий» – за словником, складеним І. Котляревським, це «верхнее длинное женское платье со складками съ зади» (Котляревський *Виргилиева Энеида* 15). Мав відкидні та розрізні рукави (так звані вильоти) та вильоти на грудях, а у талії стягувався гапликом. *Люстрин* – вовняна тканина з пролиском або шовкова тканина з дрібним візерунком, а *вуса* – нашивки з золотої і срібної тасьми у складках кунтушу (Косміна 340–347; Матейко 30,89).

«Кибалка» – за словником Котляревського, це вид кокошника (Котляревський *Виргилиева Энеида* 13)³, а згідно з етнографічними дослідженнями, це обручик, виготовлений з прута чи кори та обшитий шкірою або тканиною. В нього ховали скручене волосся, обмотуючи зверху тканиною або стрічкою (Стельмащук 118, 119).

«Мичка» – пучок підготовленого для пряжі волокна конопель або льону; в контексті тексту – це пасмо волосся (Котляревський *Енеїда* 219).

«Ковтки» – сережки (Котляревський *Виргилиева Энеида* 14; Матейко 154).

² Слід відзначити, що до нашого часу дійшло принаймні три шапочки-кораблики, які наразі зберігаються в колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Одну з них (№ ІІ-613) датують серединою – третьою чвертю XVIII ст.: «пошитий з бежевого репсу, суцільно вкритого гаптованим золотою та срібною биттю, сканню, сухозліткою орнаментом з чотирьох гілок з великими квітками, доповненим вишивкою синіми, блакитними та білими шовковими нитками. Закоти шапочки – з чорного оксамиту, підкладка з бавовняної, декорованої коричневим рослинним орнаментом вибійки». Друга (№ ІІ-619): «з гірчиної репсової тканини, декорованога гаптованим срібною биттю і сканню орнаментом зі звивистих гілок з квітами, листям, пуп'янками та вишивкою рожевими, блакитними, зеленими, білими шовковими нитками. Закоти – із синього оксамиту, підкладка – з двоколірної вибійки». Не відрізняється формою від попередніх і третій караблик (№ ІІ-615): «Караблик» пошитий із золотої парчі, закот – з чорного, майже повністю втраченого оксамиту, підкладка – з полотняної вибіячної тканини з чорним рослинним орнаментом» (Зайченко «Вбрання» 44).

³ Опис жіночого вбрання, і кибалки зокрема, в рукописі О. Шафонського «Мъщанки и другія почетнѣйшія изъ простыхъ носятъ шапки, спереди и сзади съ маленькимъ острымъ угольникомъ пошитыя, такія, какія еще въ нѣкоторыхъ великороссійскихъ городахъ купцы употребляютъ. Прежде сего носили простыя и знатныя женщины большіе кокошники, похожіе на ярославскіе, серпанкомъ или тонкою кисеею обвитыя, которыхъ длинныя сади концы висатъ и кои кибалки называются; но нынѣ уже ихъ рѣдко, а благородныя и вовсе уже не употребляютъ» (Шаменков «Образи козаків» 10).

№4 (2022)

«Юпка» – верхній жіночий одяг у вигляді довгої корсетки з рукавами (Котляревський Енеїда 225).

«Запаска» – за словником Котляревського, це «передникъ» (Мал. 6)⁴. В Ганни, сестри Дідони, запаска була виготовлена з фланелі – дорогої фабричної тканини (Котляревський Енеїда 225, 227; Косміна 351–353).

«Стьонжка» («стьожка») – вузька смуга тканини, що використовувалася як прикраса (Котляревський Енеїда 225; Матейко 158).

«Дробушка» – жіноча картата плахта, яка вважалася особливо нарядною (Котляревський Енеїда 225).

«Очіпок» – за словником Котляревського, це вид чепця (Котляревський *Виргилиева Енеїда* 20) – головний жіночий убір, який одягали на волосся, а поверх нього пов'язували хустку (Матейко 123).

«Грезетовий» – тобто парчовий (Котляревський *Виргилиева Енеїда* 7; Матейко 27).

«Серпанок» (*кисея*) – за словником Котляревського це вид полотна (Котляревський *Виргилиева Енеїда* 25)⁵. Тонка прозора тканина, яка йшла на білизну, рукави жіночих сорочок та намітки переважно в жінок козацької старшини (Котляревський Енеїда 264; Матейко 29).

«Шушон» (*шушун*) – за словником Котляревського – вид капота (Котляревський *Виргилиева Енеїда* 32), плечового жіночого одягу – або довгого, у вигляді сорочки, сарафану, або короткої кофти (Матейко 103).

«3 вибійки платок» – платок або хустка із візерунком, який наноситься фарбою вручну за допомогою різьбленої дерев'яної дошки (Котляревський Енеїда 227).

Таким чином, ми можемо побачити, що з опису героїв та їхнього одягу вимальовуються зовсім інші образи, ніж ми звикли бачити на сторінках сучасних ілюстрованих видань поеми. На жаль, комплексні дослідження одягу періоду Гетьманщини все ще чекають на своїх



Мал. 7. Малюнок із рукопису О. Шафонського: «Изображение малороссийской госпожи шляхетнаго достоинства, въ льтнемъ нарядѣ».

дослідників, тому ми були вимушено обмежені при тлумаченні термінів та назв окремих предметів одягу. Але навіть так, ми змогли доторкнутися до віддзеркалення епохи Івана Котляревського та познайомити читачів із образами, які проглядаються крізь сторінки поеми. Сподіваємося, що ця робота приверне увагу та буде корисною як для дослідників історичного одягу, так і для художників-ілюстраторів майбутніх видань Енеїди.

⁴ Опис запаски в рукописі О. Шафонського: «Женицины замужнія и дѣвки по деревнямъ одинаким образомъ вездѣ одѣваются: поверхъ рубаики обвертываютъ около себя шерстяныя полосатыя панѣвы, плахты называемыя, которыя кушакомъ около живота подвязываютъ; а спереди привязываютъ передники шерстяные, запаски зовемые. Въ старину и знатныя женицины такъ одѣвались, съ тѣмъ только различіемъ отъ простыхъ, что плахты и запаски шелковыя были. ... Мѣщанки и по деревнямъ подостаточнѣе и почетнѣе поселянскія жены носятъ въ мѣсто плахты юпку съ шууровкою, которую сподницею зовутъ, а спереди запаску или передникъ» (Шаменков «Образы козаків» 10).

⁵ Опис серпанку в рукописі О. Шафонського: «Головы у замужнихъ женицинъ всегда покрыты шапочкою круглою, которая чепецъ, порусски сборникъ называется, а сверхъ оныхъ обвертываютъ голову бѣлою длинною холстиною, или фатою, нарочно для сего тканую, которая намятка, а потонѣе серпанокъ называется» (Шаменков «Образы козаків» 10).

Бібліографія

- Paszkowski, Marcin. *Dzieje Tureckie, y utarczki Kozackie z Tatary. Tudziesz też, o Narodzie, Obrzędziech, Nabożenstwie, Gospodarstwie, y Rycerstwie &c. Tych Pogan, ku wiadomości ludziom roznego stanu pozytywne. Przydany iest do tego, Dictionarz ięzyka Tureckiego, y Disputatia o wierze Chrześcijańskiej, y Zabobonach Bisurmańskich etc. Przez Marcina Paszkowskiego, na czworo Xiąg rozdzielone opisane y wydane.* Krakow, 1615.
- Turnau, Irena. *Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Semper, 1999.
- Бушак, Станіслав та ін. *Козак Мамай.* Київ: Родовід, 2008.
- Вовк, Хведір. *Студії з української етнографії та антропології.* Прага: Український громадський видавничий фонд, 1928.
- Голобуцький, Володимир. *Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775.* Київ: Видавництво АН УРСР 1961.
- Зайченко, В. «Вбрання XVIII століття у збірці Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського.» *Скарбниця української культури*, вип. 10, 2007-2008, с. 41-47.
- Косміна, Оксана. «Вбрання української еліти XVII–XVIII ст.» *Соціум. Альманах соціальної історії*, вип. 11-12, 2015, с. 330-364.
- Котляревський, Иван. *Виргилиева Енеида на малоросийский язык переложенная И. Котляревским.* Харьков: В Университетской типографии, 1842.
- Котляревський, Иван. *Енеїда*, Київ: Радянська школа, 1989.
- «Енеїда Івана Котляревського.» *ПОУНБ ім. І. П. Котляревського*, library.pl.ua/books/Eneida/Eneida.html. Дата звернення 1 Липня 2022.
- Матейко, Катерина. *Український народний одяг. Етнографічний словник.* Київ: Наукова думка, 1996.
- «Распоряжение князя А.И. Шаховскаго о разделении малоросийскихъ коваковъ на «выборныхъ» и «подпомощниковъ», 1735 г.» *Киевская старина*, год двадцать первый, февраль, отдел II, 1902, с. 83-88. history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_KStar_1902/e_dzherela_KStar_1902.pdf. Дата звернення 1 Липня 2022.
- Славутич, Євген. *Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник.* Київ: Інститут історії України, 2012.
- Стельмашук, Ганна. *Традиційні головні убори українців.* Київ: Наукова думка, 1993.
- Тинченко, Ярослав. *Як було зламано козацькі звичаї у XVIII столітті.* Київ: Темпора, 2018.
- Шаменков, Сергій. «Поясний одяг в гардеробі населення українських земель та в костюмі козацтва кінця XVI першої половини XVII ст.» *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*, ред. О. Заремба, Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2021, с. 199–202.
- Шаменков, Сергій. «Образи козаків та мешканців Гетьманщини 1780-х років- історія циклу малюнків з рукопису О. Шафонського.» *Стрій*, № 2, ч.1, 2020, с. 3-106. *Стрій*, www.striy.org.ua/index.php/striy/article/view/Striy2_Shamenkov1.
- Шаменков, Сергій. «Серм'яга, жупан та герм'як в гардеробі українських козаків XVII ст.» *Науковий вісник Національного музею історії України*, (7), 2021, с. 462-471. *Науковий вісник Національного музею історії України*, visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/503.